

לשכת רב

הפקולטה למדעי היהדות
הקמפוס

דף שבועי

פרשת חיי שרה,

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
תשס"ח

מספר 728

ע"ש הלנה ופאול שולמן

גר וגיור בתרגום אונקלוס

הצירוף "גר ותושב אנכי עמכם" (כג: ד) מזמן התבוננות בכמה מתרגומי אונקלוס (להלן: ת"א) לשם גר ולפועל "גור".¹

א. גרות הוא מושג דתי - קבלת אמונת ישראל, וגם מושג משפטי - ישיבה בארץ זרה. מכאן מתרגם אונקלוס גר בשלושה אופנים: 1) נכרי שהתייחד מתורגם גיורא, כגון "וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה" (שמו' יב: מח) - "וְאָרִי יִתְגַּיֵּיר עִמָּכֹן גִּיּוֹרָא" (2) גר תושב, נכרי שלא קבל עליו עול מצוות, מתורגם ערל תותב (ערל תושב) או תותב ערל, כגון "ונמכר לגר תושב" (ויק' כה: מז) - "וְיִזְדַּבֵּן לְעֶרְל תּוֹתֵב"; "לגר אשר בשעריך תתננה" (דב' יד: כא) - "לְתוֹתֵב עֶרְל דְּבִקְרָן תְּתַנִּינָה". על גר מסוגו נאמר בתוכחה "הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה" (דב' כח: מג) "תּוֹתֵב עֶרְל דְּבִינָךְ יְהִי סְלִיק עֵיל מִינָךְ לְעֵילָא לְעֵילָא" (3) תושב שאינו קבוע, שגם הוא מכונה גר, מתורגם דְּיִיר כבפניית אברהם לבני חת בפרשתנו: "גר ותושב אנכי עמכם" (כג: ד) - "דְּיִיר וְתוֹתֵב אָנָּא עִמָּכֹן". וכן בברית בין הבתרים: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (בר' טו: יג) "אָרִי דְּיִירִין יְהוֹן בְּנָךְ". והואיל וגם מעמדו של אדם בעולם אינו קבוע, תרגם "כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויק' כה: כג) "אָרִי דְּיִירִין וְתוֹתֵבִין אַתּוֹן קְדָמִי".

ב. הפועל "גור" בא במקרא בשלוש הוראות: (א) שָׁכַן (ב) גָּרָא (ג) הִתְגַּרְהָ זָמַם לְהִתְקִיף.³ המתרגם מבחין בין שני המשמעים הראשונים של גור, על פי ההקשר ועל פי אותיות היחס: גור הבא בהקשר למקום מוצרות לו מילות היחס 'ב-' ו'עם'. 'לגור ב-' עניינו דיור ומגורים, כגון "ויגר אברהם בארץ פלשתים" (בר' כא: לד) "וְאֵתְּוֹתֵב אֲבָרְהָם". כנגד זאת לגור מְפַנִּי משמעו מורא, כגון "ויגר מואב מפני העם" (במ' כב: ג) - "וְדַחֵיל מוֹאֲבָא". הבחנתו הבהירה של המתרגם שימשה בדורות מאוחרים יסוד להערות מסורה,⁴ הבאות להבחין בין משמעה השונים של המילה 'ויגר'.

¹ מתוך "פרשגן", ביאור חדש על תרגום אונקלוס (בכתיבה). עוד לנושא זה ראו מאמרי בדף שבועי לפרשת בא תשס"ז (מס' 688).

² תותב ערל מופיע רק בשלושה פסוקים אלה.

³ ראו א' אבן שושן, קונקורדנציה חדשה לתורה נביאים וכתובים, ירושלים 1977, ערך גור. המשמע השלישי אינו מתועד בת"א, כי הוא מופיע בני"ך בלבד כגון "מי גר אִתָּךְ עֲלֶיךָ פּוֹל" (ישע' נד: טו), "יְגוֹרוּ עָלַי עֵזִים" (תה' נט: ד). וראו גם "לולי כעס אויב אגור" (דב' לב: כז) שזיהויו מפורש גור או אגר אינו חד משמעי. לעניין כולו ולניתוח תרגומי "גור", ראו בספרי "העקיבות התרגומית בתרגום אונקלוס", ירושלים תשס"ד, עמ' 272 - 274.

⁴ כמו ההערות לפסוק "ויגר מואב מפני העם" - מס"ק: ויגר - ב' לישנא דחילא; מס"ג: ויגר - ב' בלישנא דחילא. וסימן מואב, ויגר מפניו ס"פ. 'ויגר' בהוראת 'פחד' בא במקרא רק פעמיים, בפסוקנו ובפסוק "וירא שאל... ויגר מפניו" (שמו"א יח: טו). זהו שנכתב במסורה הקטנה: "ויגר - ב' לישנא דחילא". היינו: כל 'ויגר' במקרא הם מלשון דירה, ורק בשני מקראות 'ויגר' משמעו 'פחד' (= 'דחילא', המיוסד על לשון ת"א). במסורה הגדולה ניתן גם סימן לזכירה: 'מואב' (ויגר מואב), 'ויגר מפניו ס"פ' ('ויגר מפניו' בסוף הפסוק). וכן גם ברש"י: "ויגר מואב - לשון מורא, כמו: גורו לכם" (איוב יט: כב).

ג. "גור" בהוראה הראשונה, לשון מגורים, מתורגם בשלושה אופנים: בלשון דירה כגון, "יִגְרָ שם במת מעט" (דב' כו:ה) - "וְדָר תִּמְנֶן"; בלשון ישיבה כגון, "יִגְרָ אברהם" (בר' כא:לד) - "וְאִתּוֹתְב אֶכְרְהֶם", ובלשון גיור כגון "וכי יגור אתך גר" (שמ' יב:יט) - "וְאִרִי תִּגְיִיר עִמְכֹן גִּיּוֹרָא". ההבחנה בין דו"ר לבין ית"ב שלכאורה אינה ברורה, מתבררת מהצירוף "גִּר וְתוֹשֵׁב" (בר' כג:ד) המבטא על פי תפיסת הקדמונים שני סוגי סטטוס: 'גר' - תושב ארעי; 'תושב' - אזרח קבע. ומעין זה בת"א: "דִּייר וְתוֹתב".⁵ הבחנה זו כללית היא בארמית. כל דו"ר מציין ישיבה ארעית, וכל ית"ב מציין ישיבת קבע, השווה "ארץ מְגִרְיָהם אשר גִּרוּ בה" (שמ' ו:ד) - "אֶרֶע תוֹתְבוֹתְהוֹן דְּאִתּוֹתְבוּ כָּה" המציין מגורים קבועים, לעומת "עם לבן גרתי" (בר' לב:ה) - "עִם לְבָן דְּרִית", כישיבת ארעי.⁶

ואולם המשמע השלישי - גיור - תמוה, כי מה עניין גיור למגורים? ידוע שהמונח "גִּר" עבר גלגולי משמע: במקרא, ובייחוד בתורה, "גִּר" הוא בן המעמד השפל. רק לאחר דורות מרובים קלט מונח זה תוכן דתי, וה"גר" נעשה 'גר צדק' במשנה ובתלמוד.⁷ סביר שהתפתחות זו עומדת ביסוד התרגום של "גר" - "גִּיּוֹרָא", שהוא המונח הנפוץ בת"א לבן נכר המצטרף לקהל ישראל.⁸ ועדיין יש לשאול: מה טעם תרגם גם את "גִּיּוֹר" כלשון גיור ("יִגְיִיר", מבניין אתפעל), תחת שיתרגם "וכי יגור" - "וְאִרִי יְדוּר" בפועל "דור" בבניין קל? והרי פשוטו של הציווי על אהבת "הִגֵּר הִגֵּר אתכם" (ויק' יט:לד) מכוון לגר היושב בארץ או דר בה, ומתבקש תרגום ב"יתב" או "דור", בעוד שתרגומו הקבוע ל"גר" בלשון 'גיור' מלבד שאינו מדויק, עלול גם לגרור פרשנות המצמצמת את הציווי.⁹

כאן הוכחה לעיקרון תרגומי חשוב: הקפדת ת"א בעניין שמירת צימוד השם והפועל, הנובעת מנאמנותו לסגנון הכתוב.¹⁰ כלומר, בצירופים מסוג "וכי יגור אתכם גִּר", "וְלִגֵּר הִגֵּר בתוכם" המיוסדים על שם+פועל, או פועל+שם, מכיוון שתרגם "גר" גִּיּוֹרָא, נדרש לתרגם גם "יִגְיִיר" בפועל גו"ר כלשון גיור, לשמירת הצימוד הלשוני. ואמנם "גִּיּוֹר" תורגם במשמעות "גיור" רק בפסוקים בהם מצורף פועל גו"ר לשם גִּר, וזאת לשמירת הצימוד אף על פי שהוא בניגוד לפשט הלשון.¹¹

⁵ לדרך זו מטעים אברהם בפנייתו לבני חת את מעמדו הכפול, כדברי רש"י: "גר מארץ אחרת ונתיישבתי עמכם", ומעין זה גם ראב"ע. בידול המשמעים בין 'גר' ל'תושב' מעוגן בספרות התלמודית ובתרגום השבעים. ראו שד"ל לבר' שם; זליגמן, **אנציקלופדיה מקראית**, ערך 'גר'; אחיטוב, שם, ערך 'תושב'. לדעתנו בידול זה הוא הקרוב לפשוטו של מקרא, וכך הבין גם אונקלוס. בידול משמע מובהק עולה מן השקיע התרגומי הנזכר במדרש: "גר - דייר, תושב - מארי בית. אם רציתי - דייר; ואם לאו - מארי בית" (בר"ר נח 1). אך ראו מ' גושן-גוטשטיין, **שקיעים מתרגומי המקרא הארמיים**, ב, רמת גן תשמ"ט, עמ' 112, על שונות השקיע משאר התרגומים. בניגוד לקדמונים שהבחינו בין 'גר' ל'תושב', רוב החדשים נוטים לראות בצירוף 'גר ותושב' הנדיאדיס. ראו למשל ע"צ מלמד, "שניים שהם אחד", **תרכיץ טז** (תש"ה), עמ' 173-189 (176).

⁶ ההבחנה נרמזה בפירושו לויק' כה:כג בספר י"א המכונה **פתשגן**, ביאור נפלא על תרגום אונקלוס ממחבר קדמון אשר לא נודע שמו והיה ספון בכת"י עד כה ונכתב בשנת י"א (עם הקדמה מאת ר' נתן אדלר), בתוך: **חומש נתינה לגר**, ווילנא תרל"ד. לתרגומים מוקשים כגון: "גור בארץ הזאת" (בר' כו:ג) "דוּר פְּאָרְעָא הָדָא", ראו בספרי (לעיל הערה 3), עמ' 276 - 277.

⁷ י"א זליגמן, ערך 'גר' **אנציקלופדיה מקראית** ב, טור 548, וראו שם רשימת ספרות. על התהליך של התפתחות זו ראו: י' קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית**, ב, ירושלים ותל אביב תשל"ב עמ' 459 - 461.

⁸ יש והקפדתו של אונקלוס על המינוח 'גִּיּוֹרָא' לגר צדק - לעומת גר המתורגם 'דייר' (תושב זמני) - עושה את התרגום לבלתי מובן, כדרך שהעיר רפל: "בארבעה מקומות, מנמקת התורה את חובת היחס ההוגן אל הגר במלים: כי גרים הייתם בארץ מצרים. אונק' מתרגם ככל המקראות האלה גרים - 'דיירין', ועל ידי תרגום זה נעלם הטיעון המרכזי שבפסוק: הדמיון שבין גורל בני ישראל במצרים ובין גורל הגר הגר בתוכם" (דב רפל, **תרגום אונקלוס כפירוש לתורה**, תל אביב תשמ"ה, עמ' 98). וראו למשל תרגומו לפסוק "כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך כי גרים הייתם בארץ מצרים" (ויק' יט:לד) - "כיציבא מנכון יהי לכוּן גִּיּוֹרָא דיתגייר עמכון, ותרחס ליה כותך, ארי דיירין הויתון בארעא דמצרים". בלשון דומה מעיר גם אוריאל סימון, "משמעותם הדתית של הפשטות המתחדשים", בתוך **המקרא ואנחנו**, תל אביב תשל"ט, עמ' 152: "התורה מצוה: 'ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים' (דב' י:יט). ועל מנת לקיים את פירוש חז"ל, שהכתוב מדבר בגר צדק, נאלץ אונקלוס לתרגם את התיבה גר בצורה שונה ברישא ובסיפא: ... גִּיּוֹרָא, ארי דיירין... הפרה זו של המשוואה שבכתוב משקפת היטב את גודל הסטייה מן הפשט, המתייחס בלי ספק לכל המועט לגר תושב".

⁹ שהרי תרגום "וכי יגור אתך גר" "וְאִרִי יִגְיִיר עִמְכֹן גִּיּוֹרָא", משתמע: רק מי שמתגייר עמכם - בחברתכם - ולא מי שנתגייר בינו לבין עצמו!

¹⁰ כגון "תדשא הארץ דשא" (בר' א:יא) "תְּדָאִית אַרְעָא דְתָאָה". "תדאית" הוא חידוש של ת"א לשמירת הצימוד הלשוני. ראו לכך בספרי הנ"ל עמ' 215 - 228 בפרק "צימודי שם ופועל".

¹¹ ולדוגמא השווה רס"ג: "וכי יגור אתך וכו' (שמ' יב:יט) - וכי יבוא בתוכם זר ורצה לעשות פסח". ספק רב אם "יבוא בתוכם" עניינו גיור, אפשר בהחלט שהכוונה היא "יבוא לגור בתוכם". מכל מקום מן העובדה שרס"ג לא כתב

הרב ד"ר רפאל ב' פוזן
המדרשה לנשים והמחלקה לתנ"ך

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

מפורשות "יתגייר" (אף על פי שבודאי לא בא לחלוק על מסורת ההלכה שמדובר בגר צדק), מוכח שלא ראה ב"יתגייר" תרגום ההולם את המקרא. גם אין לתלות בתרגום "יתגייר" רמיזה למסורות הלכה. ואף על פי שמצינו במכילתא (מסכתא דפסחא פרשה טו): "וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה" - שומע אני כיון שנתגייר יעשה פסח מיד? ת"ל והיה כאזרח הארץ. מה אזרח בי"ד אף גר בי"ד - אין הלכה זו מעידה על משמעו של "יגור" במשמע נתגייר. כל שעולה ממנה הוא ש"גֵר" באותו מקרא הוא גר צדק, וכדי לשקף הלכה זו, די היה לאונקלוס לתרגם "וארי ידור עמכון גיורא" ולא היה צריך לתרגם "וארי יתגייר עמכון גיורא".